

De boer op voor een maatschappelijke dialoog

Verslag van tien keukentafelgesprekken

Den Haag, 30 juli 2007

De boer op voor een maatschappelijke dialoog

Verslag van tien keukentafelgesprekken

Den Haag, 30 juli 2007
Ronald Hiel
Annelies Brinkman
Jochum Veerman
Gerard Teuling

In opdracht van het ministerie van LNV

Redactie en uitgave
Schuttelaar & Partners
Zeestraat 84
2518 AD Den Haag
Nederland
t +31 (0) 70 318 44 44
f +31 (0) 70 318 44 22
info@schuttelaar.nl
www.schuttelaar.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	5
2	Methodiek	6
	Het subsidiespel.....	8
3	Resultaten	9
	3.1 Brainstorm 'Trots op landbouw'	9
	Ondernemerschap	10
	Landschapsbeheer	10
	Sociale cohesie	10
	3.2 Subsidiespel.....	11
	Schoon milieu.....	13
	Dierenwelzijn.....	13
	Niet iedereen was het eens met de opvatting dat dierenwelzijn vooral een marktaangelegenheid is. Sommigen vonden dat de overheid een rol heeft om investeringen in diervriendelijke stallen financieel te stimuleren. Anderen waren van mening dat dierenwelzijn hogere kosten met zich meebrengt en dat de overheid die moet compenseren. Een regelmatig genoemde maatschappelijke waarde die een financiële tegemoetkoming van de overheid verdient, niet alleen vanwege landschappelijke waarde, maar ook vanwege dierenwelzijn, is het behoud van de koe in de wei. Omdat het tegenwoordig meestal goedkoper is de koeien binnen te houden, zouden boeren die hun koeien in het voorjaar en de zomer weiden, in aanmerking moeten kunnen komen voor een financiële vergoeding.	14
	Betaalbaar voedsel	14
	Voedselveiligheid	15
	Natuur	15
	Recreatie	16
	3.3 Rol van de landbouw in 2020	17
4	Conclusies en aanbevelingen	19
	Conclusies	19
	Aanbevelingen.....	20
	Bijlage I - Deelnemers gesprekken	22
	Bijlage II - Gewenste rol landbouw in 2020.....	25
	Epen.....	25
	Biezenmortel	25
	Nederland	26
	Kamerik.....	26
	Valthermond	27

Bedum	27
Vilsteren.....	28
Veenendaal	29
Nutter.....	30
Dongjum.....	30

1 Inleiding

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) bepaalt haar visie over de toekomst van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) mede via een maatschappelijke dialoog. De eerste fase in deze dialoog bestaat uit vier ontmoetingen van de minister met opinieleiders, tien keukentafelgesprekken en een internetconsultatie. De consultatieronde wordt ondersteund met een media-analyse, een onderzoek naar de overheersende opvattingen (frames) van de Nederlandse bevolking en deskresearch.

Schuttelaar & Partners (S&P) heeft in opdracht van LNV de tien keukentafelgesprekken georganiseerd in verschillende gebieden in Nederland. Elk gesprek vond plaats op een agrarisch bedrijf. De gastheren en -vrouwen hebben grotendeels zelf aangegeven welke gesprekspartners (maatschappelijke relaties en collega-agrariërs) zij aan tafel wilden hebben. Dit heeft geleid tot een grote verscheidenheid aan gesprekspartners, van wethouder tot theatermaker, elk met een specifieke en waardevolle opvatting over de toekomst van de landbouw.

In dit rapport doet S&P verslag van de tien keukentafelgesprekken.

Achtereenvolgens gaan we in op:

- De methodiek van de keukentafelgesprekken
- De resultaten van de tien keukentafelgesprekken
- Conclusies en aanbevelingen

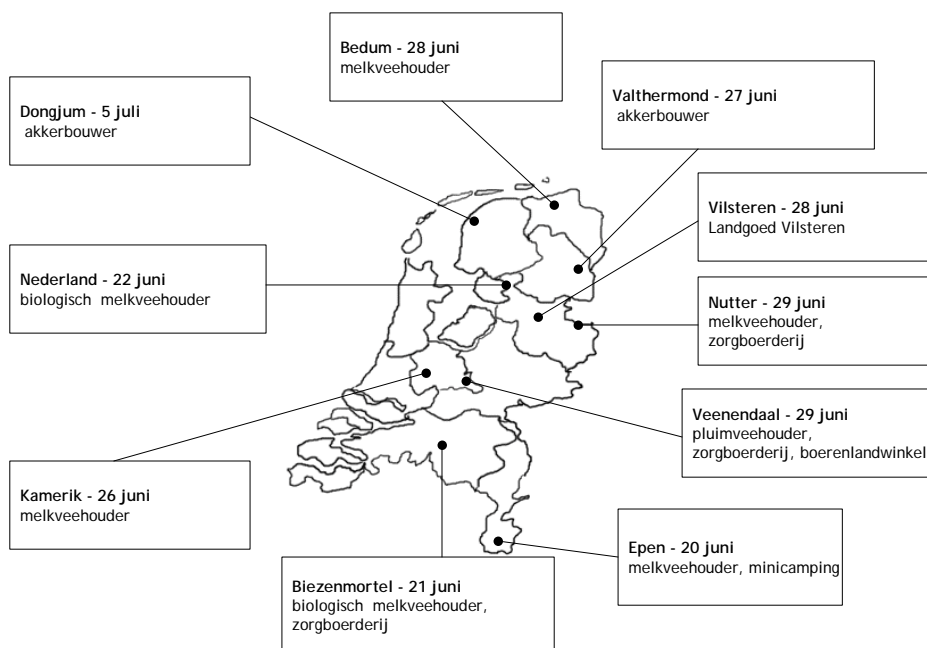
Wij hebben dit project met veel plezier uitgevoerd en denken dat de opmerkingen, suggesties, behoeften en wensen die uit de gesprekken naar voren kwamen, waardevolle input vormen voor de positiebepaling van LNV over de toekomstige rol van het GLB.

Ronald Hiel
Annelies Brinkman
Jochum Veerman
Gerard Teuling

2 Methodiek

De tien agrariërs die de spil waren in de keukentafelgesprekken zijn geselecteerd door de Directie Regionale Zaken (DRZ). Bij de keuze voor de agrariërs is rekening gehouden met verschillende criteria waaronder geografische spreiding, type agrariër, specifieke eigenschappen (in natuurgebied, dichtbij stad, tweede tak, etc.). Alle gastheren en/of vrouwen ontvangen nu inkomenssteun. Voor de gesprekken werd ook één andere agrarisch ondernemer uitgenodigd uit een andere sector of met een (deels) afwijkende bedrijfsvoering.

Onderstaande figuur geeft een overzicht van de tien agrariërs. Het is goed hierbij te vermelden dat het vooral koplopers betreft.

S&P heeft samen met de tien agrariërs (de gastheren en -vrouwen) de overige gesprekspartners voor de keukentafelgesprekken geselecteerd. Hierin heeft S&P wel kaders geschetst, maar de keus is zoveel mogelijk aan de agrariër gelaten. Daarnaast heeft de Directie Regionale Zaken ook een aantal deelnemers gesuggereerd.

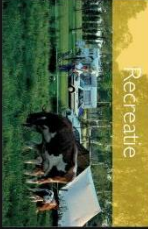

In bijlage I staat een overzicht van de deelnemers. Een belangrijke voorwaarde was dat de maatschappelijke gesprekspartners verschillende

achtergronden hadden (natuur, gemeente, toerisme, etc.) en niet per definitie bevriend waren met de agrariër. Ook zijn bij elk gesprek één of twee andere agrariërs aangeschoven om een meer representatief beeld te krijgen van de agrarische sector in de betreffende regio.

Elk keukentafelgesprek is volgens een vast stramien verlopen, zodat resultaten vergelijkbaar zijn. De rol van gespreksleider werd vervuld door Ronald Hiel en Annelies Brinkman van S&P. Het programma bestond uit:

- Ontvangst
- Opening gespreksleider
- Introductierondje deelnemers waarin de gespreksleider doorvroeg over de specifieke relatie van de deelnemer met de regio. De gastheer of -vrouw kreeg extra tijd om iets over zijn of haar bedrijf te vertellen.
- Korte presentatie door het ministerie van LNV over het doel van het keukentafelgesprek.
- Brainstorm met post-its: iedere deelnemer werd gevraagd: 'Wat maakt u trots op de boeren/landbouw in uw regio?'. Men moest de twee belangrijkste zaken noemen. De gespreksleider besprak de post-its en analyseerde de uitkomst.
- Subsidiespel: de deelnemers werd gevraagd plaats te nemen op de stoel van de overheid en te bepalen wanneer een agrariër in hun regio aanspraak kon maken op een subsidie. Men kreeg het verzoek individueel honderd subsidiepunten te verdelen over drie van de volgende maatschappelijke waarden: schoon milieu, voedselveiligheid, dierenwelzijn, natuur, behoud landschap, recreatie, betaalbaar voedsel of een zelf te bepalen thema. Daarna presenteerde elke deelnemer kort de verdeling van de punten en de achterliggende gedachten van zijn keus.
- Tot slot werd de deelnemers gevraagd de gewenste rol van de landbouw in hun regio in 2020 te schetsen.

Het subsidiespel

 <p>Behoud landschap</p> <p>.....</p>	 <p>Schoon milieu</p> <p>.....</p>
 <p>Recreatie</p> <p>.....</p>	 <p>Voedselveiligheid</p> <p>.....</p>
 <p>Betaalbaar voedsel</p> <p>.....</p>	 <p>Dierenwelzijn</p> <p>.....</p>
 <p>.....</p>	 <p>Mooie natuur</p> <p>.....</p>

Naam _____

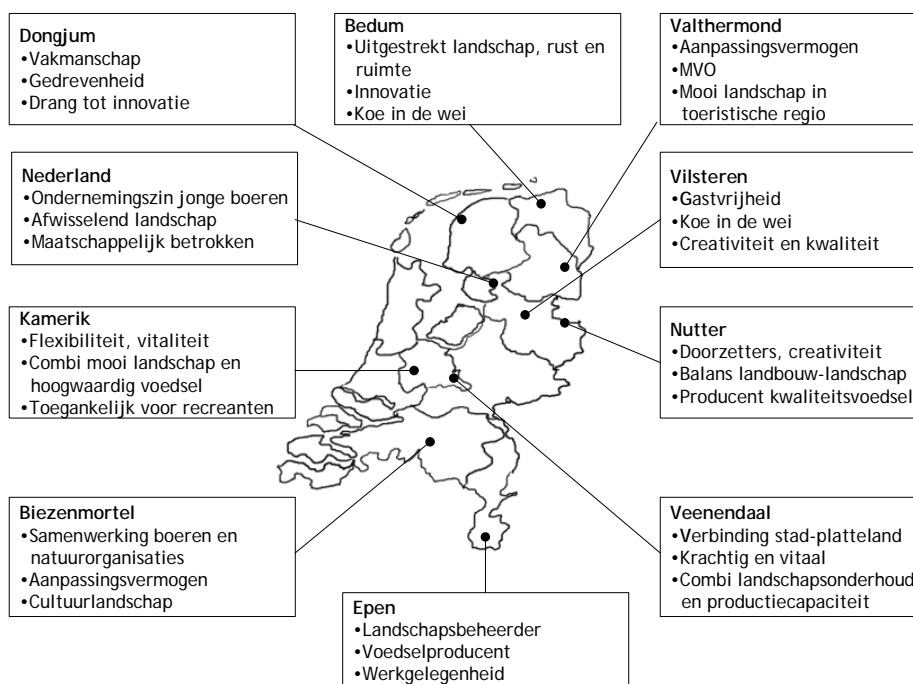
Beroep _____

maatschappelijke rol landbouw

3 Resultaten

In dit hoofdstuk leest u de resultaten van de keukentafelgesprekken in de verschillende regio's. Eerst worden de uitkomsten besproken van de brainstorm over wat de deelnemers trots maakt op de landbouw in hun regio. Vervolgens komen de uitkomsten van het subsidiespel en het ideaalbeeld dat de gespreksdeelnemers hebben van de rol van de landbouw in hun regio in 2020, aan bod.

3.1 Brainstorm 'Trots op landbouw'

Bovenstaande figuur geeft de belangrijkste uitkomsten van de brainstorm aan. Hieruit blijkt dat de deelnemers vooral trots zijn op het ondernemerschap van de agrariër, de rol van de agrariër als landschapsbeheerder en het belang van de agrarische sector voor de sociale cohesie in het gebied.

Ondernemerschap

Veel deelnemers roemen de ondernemingszin van de agrariër. Termen als veerkracht, creativiteit en aanpassingsvermogen gaan veelvuldig over tafel: *"Ik ben trots op de innovatieve en creatieve mogelijkheden die de landbouwer benut om te ondernemen."* Ook de boerenmentaliteit van hard werken wordt vaak benoemd. *"Het zijn mensen van het slag niet lullen maar poetsen."* Ruimte voor ondernemerschap is een belangrijk thema. *"Een boer die wil ontwikkelen moet niet als een bedreiging worden gezien."*

Landschapsbeheer

Boeren combineren de bedrijfsvoering met het beheer van landschap. De gespreksdeelnemers waarderen dit bijzonder, maar beschouwen het niet als vanzelfsprekend. De boer moet volgens vele deelnemers financieel gecompenseerd worden voor zijn dienst aan de samenleving met een reële marktconforme vergoeding. *"Ik ben trots op onze boerennatuur. De inspanningen van de boer op dit gebied worden financieel niet gewaardeerd."* De agrariërs zelf zien dit ook zo, mensen uit de stad komen naar het platteland voor rust en beleving van het landschap. *"Dan mogen ze daar ook voor betalen."*

Sociale cohesie

De grote maatschappelijke betrokkenheid van de agrariërs in de regio wordt breed gewaardeerd. Het draagt bij aan de sociale cohesie in de regio. Ook de toegankelijkheid van de boeren wordt geroemd. *"Je kunt hier gewoon binnenlopen bij de diverse agrarische bedrijven in de regio."* *"Ondanks weinig financiële middelen en weinig tijd, doen boeren veel op maatschappelijk gebied."* *"Als enige overgebleven boer in mijn dorp kan ik nog een weiland beschikbaar stellen voor een of andere sociale activiteit."* Verwacht wordt dat de verbinding tussen stad en platteland in de toekomst steeds belangrijker wordt. Vooral boeren die een neventak hebben, spelen hier een belangrijke rol.

3.2 Subsidiespel

In het subsidiespel kon elke deelnemer aangeven welke maatschappelijke waarden de agrariër zou moeten ondersteunen om in aanmerking te komen voor subsidie. Men mocht de beschikbare honderd subsidiepunten aan maximaal drie thema's besteden. In onderstaande tabel staan de resultaten vermeld. Het thema landschap scoort verreweg het hoogst. Bijna iedereen is van mening de landbouw een reële vergoeding moet krijgen voor het behoud van het landschap. Recreatie scoort het laagst. Dit wordt gezien als een zaak voor de markt.

Locatie keukentafelgesprek	Landschap	Schoon milieu	Dierenwelzijn	Betaalbaar voedsel	Voedselveiligheid	Natuur	Recreatie	Overig	Totaal
Epen	305	80	60	125	40	65	40	85	800
Biezenmortel	250	80	30	50	80	20	0	90	600
Nederland	295	150	50	0	30	90	45	140	800
Kamerik	300	80	40	50	40	40	30	20	600
Valthermond	140	75	90	120	110	60	0	105	700
Bedum	275	110	295	30	30	90	0	70	900
Vilsteren	365	75	100	0	30	40	25	265	900
Veenendaal	215	125	0	190	30	20	20	200	800
Nutter	240	60	35	120	170	30	10	135	800
Dongjum	290	225	45	20	80	80	20	140	900
Totaal	2675	1060	745	705	640	535	190	1250	7800

Landschap

Er bestaat grote waardering voor de rol die de boer speelt als beheerder van het agrarisch cultuurlandschap. Tegelijkertijd constateert men dat de landbouw deze rol in de toekomst alleen kan blijven vervullen als er een reële vergoeding tegenover komt te staan.

In de meeste gesprekken kwam naar voren dat de activiteiten van de boer op het gebied van landschapsbeheer gezien moeten worden als een dienst aan de samenleving. Landschap moet een economische waarde krijgen. Het is een collectief goed, dat betaald moet worden door de overheid.

“Als de boer zich inzet voor behoud van het landschap dan verdient hij geld door zijn inzet. Dat is geen subsidie, maar een verdienste.”

“Een boer die zich richt op landschapsonderhoud moet daarvoor meer ontvangen dan een onkostenvergoeding. Hij moet zich daar echt op kunnen richten en een ruime beloning krijgen voor dit collectieve product.”

“Nu krijgt een boer alleen geld als hij iets extra's doet, maar juist voor het behoud van landschap moet hij in aanmerking kunnen komen voor een vergoeding.”

Een ander opvatting die in mindere mate werd geventileerd was dat boeren gecompenseerd moeten worden voor een hogere kostprijs als vanwege specifieke landschapeisen een rationele economische bedrijfsvorming wordt belemmerd.

In diverse gesprekken werd benadrukt dat het landschap niet per definitie moet blijven zoals het nu is. *“Het moet geen museum worden.”* Sommigen vonden de term landschapsontwikkeling beter op zijn plaats dan landschapsbehoud. *“Accepteer de evolutie. Streef er niet naar dat plantjes en beestjes van 15 jaar geleden terugkomen. Boeren wonen ook niet meer in een plaggenhut. Beleid moet met zijn tijd meegaan.”* *“Waarom planten we alleen inheemse boomsoorten aan de Vecht? Ik zou daar graag een aantal exoten zien.”*

Niet alleen de mensen buiten de agrarische sector, maar ook de boeren zelf kennen vaak veel waarde toe aan het landschap in hun directe omgeving.

“Om kosteneffectief te produceren moet je in de Flevopolder zitten. Maar ik zou er niet willen boeren.”

Schoon milieu

Een schoon milieu vindt vrijwel iedereen belangrijk. Men ziet een schoon milieu ook als een belangrijke voorwaarde om natuur en landschap in stand te kunnen houden. Op de vraag of de landbouw financiële ondersteuning zou moeten krijgen voor een bijdrage aan een schoon milieu liepen de meningen duidelijk uiteen. Twee verschillende opvattingen kwamen in de gesprekken naar voren:

1. De landbouw moet gewoon aan de milieuregels voldoen. Er is geen reden een agrariër te belonen als die zich - net zoals iedereen dat moet doen - aan de wet houdt.

2. Boeren kunnen een voortrekkersrol vervullen op milieugebied. De overheid moet innovaties op milieugebied stimuleren. Extra milieu-inspanningen zou de overheid moeten vergoeden, ook gezien de ambities van de Kaderrichtlijn Water.

“Boeren zouden een financiële prikkel moeten krijgen minder bestrijdingsmiddelen te gebruiken. Zolang de consument niet bereid is te betalen voor milieuvriendelijker geproduceerde producten, heeft de overheid hier een taak.”

“Milieu raakt ons allemaal. Milieuproblemen moeten niet eenzijdig bij de boer worden neergelegd.”

In diverse gesprekken kwam aan de orde dat een financiële tegemoetkoming van de overheid bij milieu-investeringen (bijvoorbeeld in milieuvriendelijke stallen) wenselijk is.

Sommige deelnemers zijn trots op wat er de afgelopen jaren is bereikt op milieugebied. *“Landbouw is een van de sectoren waar werkelijk grote vooruitgang is geboekt bij het verminderen van de milieuproblematiek”*

Dierenwelzijn

Dierenwelzijn scoort slechts in enkele keukentafelgesprekken hoog (vooral in Bedum en in mindere mate in Vilsteren en Valthermond). Veel deelnemers vinden dat meer dierenwelzijn vooral door de markt zelf moet worden geregeld. Als de consument meer wil betalen voor diervriendelijker geproduceerd vlees, zal de boer de eerste zijn om dit te leveren. Bovendien leeft sterk de opvatting dat een boer al goed zorgt voor zijn dieren puur uit eigenbelang (onder het mom ‘als ik goed zorg voor mijn

dieren, zorgen mijn dieren goed voor mij'). *"Een kip legt geen ei als zij het niet naar haar zin heeft."*

Niet iedereen was het eens met de opvatting dat dierenwelzijn vooral een marktaangelegenheid is. Sommigen vonden dat de overheid een rol heeft om investeringen in diervriendelijke stallen financieel te stimuleren. Anderen waren van mening dat dierenwelzijn hogere kosten met zich meebrengt en dat de overheid die moet compenseren. Een regelmatig genoemde maatschappelijke waarde die een financiële tegemoetkoming van de overheid verdient, niet alleen vanwege landschappelijke waarde, maar ook vanwege dierenwelzijn, is het behoud van de koe in de wei. Omdat het tegenwoordig meestal goedkoper is de koeien binnen te houden, zouden boeren die hun koeien in het voorjaar en de zomer weiden, in aanmerking moeten kunnen komen voor een financiële vergoeding.

Betaalbaar voedsel

De reactie op dit thema was vaak "Dat moet de markt maar regelen." en "Hoezo betaalbaar voedsel, voedsel in Nederland is spotgoedkoop!"

De meeste deelnemers zijn ervan overtuigd dat, om in de toekomst te kunnen blijven concurreren als voedselproducent, verdergaande schaalvergroting in de Nederlandse landbouw noodzakelijk is. Van de overheid wordt verwacht dat zij deze ontwikkeling mogelijk maakt en gebieden niet 'op slot zet'. Veel sympathie bestaat voor de gedachte dat voedselproductie de eerste prioriteit van de boer moet kunnen zijn, de basis van zijn activiteiten.

"Als schaalvergroting nodig is, faciliteer dat dan als overheid. Als een boer weg moet uit een gebied help, hem dan. Zorg ervoor dat de boer commercieel bezig kan zijn: hij is ondernemer genoeg om het zelf op te pakken als de randvoorwaarden voldoende duidelijk zijn."

In de regio's waar grootschalige bedrijven van oudsher voorkomen, is men van mening dat voortgaande schaalvergroting prima samen kan gaan met landschapsbeheer. Men is het dus niet eens met de negatieve lading die hangt aan de term schaalvergroting. *"Schaalvergroting en zorg voor het landschap gaan goed samen. Grote boeren zijn prima in staat een kleinschalig landschap te onderhouden."*

Een beperkt aantal deelnemers vindt dat de overheid de boer in zijn rol van voedselproducent financieel moet ondersteunen vanwege de strenge regels waaraan de boer moet voldoen op het gebied van milieu, landschap

etcetera, waardoor de kostprijs in Nederland hoger ligt dan in veel andere landen. *“Het is voor ons moeilijk de concurrentie aan te gaan op de wereldmarkt. Duurzaam en veilig produceren vraagt om een financiële tegemoetkoming.”* De zorg is dat een boer steeds meer zal inzetten op zijn tweede tak (bijvoorbeeld recreatie), omdat dit voor hem financieel aantrekkelijk is. Gevolg hiervan zou kunnen zijn dat de eerste tak (voedselvoorziening) in de verdrinking komt.

Voedselveiligheid

Voedselveiligheid zien de meeste deelnemers als een kwestie van voldoen aan de wettelijke eisen. Dit moet je gewoon doen. Het beeld bestaat dat in Nederland voedselveiligheid beter geregeld is dan in het buitenland, mede door strengere controle.

“Stel niet alleen hoge eisen aan Nederlandse producten, maar ook aan import. Anders wordt onze markt overspoeld door goedkope producten uit het buitenland. Dat leidt tot oneerlijke concurrentie.”

Uit veel gesprekken bleek dat deelnemers bijzonder trots zijn op Nederlandse en streekelijke producten. In het algemeen ziet men die als kwalitatief beter en veiliger dan producten uit het buitenland. Voor de overheid ziet men een rol bij het stimuleren van een verdere professionalisering van productie, distributie en verkoop van streekproducten.

Natuur

De relatie landbouw-natuur scoorde relatief laag in het subsidiespel. Slechts een beperkt aantal deelnemers vond dat de landbouw een belangrijke rol moet hebben in het beheer van 'echte' natuur. Volgens sommigen kan de overheid subsidies beter besteden aan boeren die aan agrarisch natuurbeheer doen dan aan terreinbeherende instanties.

“Alles hier gaat naar het Utrechts landschap en de boer mag niet veel meer dan grasmaaien.”

Er was brede consensus bij de deelnemers dat goede landbouwgrond niet moet worden opgeofferd aan natuur. *“Natuur is een luxeprobleem!”* *“Door onze huidige economische positie kunnen we landbouwgrond vervangen door natuur.”* Ook is men verontrust over de hoge grondprijzen die voor natuurontwikkeling betaald worden door overheden. Dit beschouwt men als oneerlijke concurrentie met de landbouw.

Het begrip natuur werd in sommige gesprekken geassocieerd met conservatisme, omdat het de ontwikkelingsmogelijkheden in de betreffende regio beperkt. De regels van Natura 2000 hebben bij verschillende agrariërs kwaad bloed gezet omdat het hun bedrijfsactiviteiten op slot zet.

“Boeren hebben altijd geïnvesteerd in het landschap, maar daar worden we nu voor gestraft omdat het allemaal Ecologische Hoofdstructuur wordt. Hadden we het 20 jaar geleden maar anders gedaan, dan hadden we nu minder beperkingen, net als in veel andere gebieden.”

Men vindt de overheid vaak onbetrouwbaar met ingewikkelde subsidieregelingen die weinig perspectief en zekerheid bieden. *“Ik doe nu mee met akkerrandenbeheer. Maar ja, over twee jaar zal die regeling wel weer verdwenen zijn.”* Ondernemers willen graag meer zekerheid voor de langere termijn en geen beleid dat elke vier jaar wijzigt.

Recreatie

Er bestaat brede overeenstemming dat recreatie een zaak is die de markt zelf regelt. Vrijwel niemand ziet hier een taak voor de overheid weggelegd. Slechts enkelen zijn van mening dat de overheid met startsubsidies het ondernemerschap op dit vlak zou kunnen bevorderen. Sommigen zijn bezorgd dat recreatie steeds meer agrarische activiteiten zal vervangen, omdat de boer uit financieel oogpunt genoodzaakt is zich hier steeds meer op te richten.

Overige thema's

Voorlichting en educatie

Breed gedragen was de opvatting dat de consument in de gelegenheid gesteld moet worden om te ontdekken wat de kosten van voeding zijn. De waarde van voedsel moet duidelijk gemaakt worden. Men wil dat de consument een reëler beeld krijgt van wat er komt kijken bij de productie van voedsel. Het gaat veel mensen van het platteland aan het hart dat kinderen die opgroeien in de stad vaak niets meer van landbouw weten. Voor de overheid ziet men een rol weggelegd om educatieprojecten over en door de landbouw financieel te ondersteunen.

Men vindt ook dat er een gedateerd beeld bestaat van de landbouw bij de burger. *“De landbouwsector is een moderne bedrijfstak die voortdurend in ontwikkeling is, terwijl een boer nog vaak wordt gezien als de man met klompen in een boerenkiel.”* De overheid zou de burger beter moeten voorlichten over de huidige landbouwsector.

Verbinding stad - platteland

Volgens velen wordt de verbinding tussen stad en platteland in de toekomst steeds belangrijker. De stedeling komt naar het platteland om rust te zoeken en te ontspannen. Hier ligt een belangrijke taak voor de multifunctionele landbouw.

“De aaibaarheidsfactor van de landbouw aan de rand van de stad is hoog, deze bedrijven hebben een hoog knuffelgehalte.”

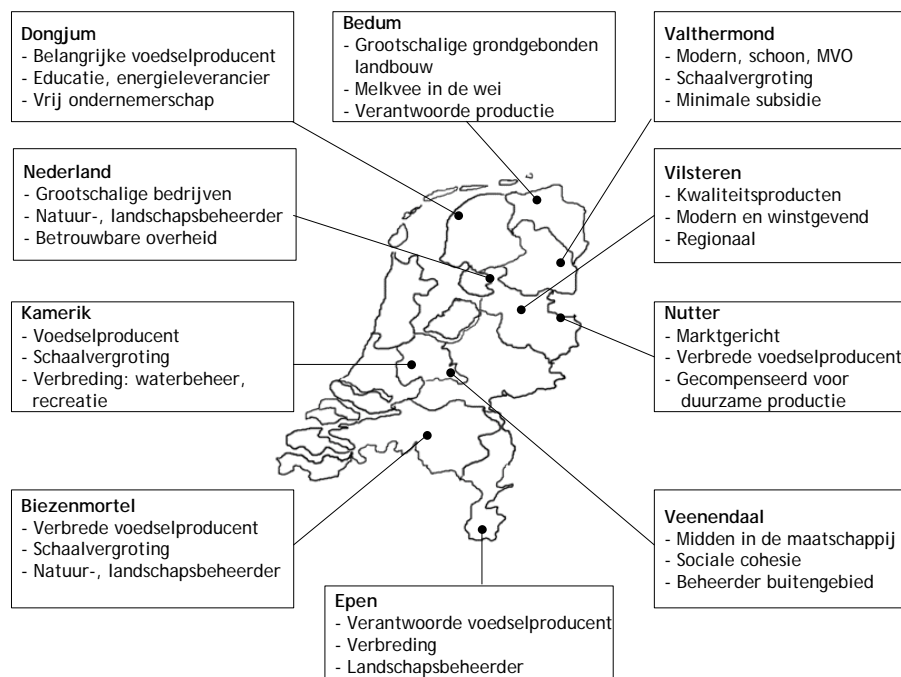
Sommige deelnemers vinden dat de overheid ondernemerschap in de verbrede landbouw beter zou kunnen faciliteren door bijvoorbeeld financiële borgstelling bij investeringen. Het is in de praktijk vaak lastig voor pioniers in de verbrede landbouw om financiering te krijgen, omdat risico-analyses voor dergelijke activiteiten meestal ontbreken.

Boerengeld - gemeenschapsgeld

Opvallend was dat - met uitzondering van het keukentafelgesprek in het aardappelzetmeelgebied Valthermond - nauwelijks discussie is gevoerd of het wel nodig is het huidige GLB te veranderen. In het algemeen ervaart men het als een voor de hand liggende stap om financiële tegemoetkoming voor de boer te koppelen aan prestaties op maatschappelijk gebied.

3.3 Rol van de landbouw in 2020

Onderstaande figuur geeft weer wat, in de verschillende regio's, de toekomstbeelden en -wensen van de gespreksdeelnemers zijn met betrekking tot de rol van de landbouw in 2020.

Een uitgebreid overzicht van de reacties van de deelnemers is te vinden in bijlage II. De volgende lijnen komen duidelijk naar voren:

- De landbouwsector moet primair de verschaffer van voedsel blijven met daarnaast een belangrijke rol als beheerder van het landschap. Hiervoor is schaalvergroting meestal noodzakelijk. Agrarisch waterbeheer en natuurbeheer (extensief) kunnen daar deel van uitmaken.
- De verbinding tussen platteland en stad is versterkt door verdere uitbouw van de multifunctionele landbouw.
- De landbouw kan zichzelf steeds beter bedruipen door creatief ondernemerschap. De overheid moet de ruimte hiervoor creëren en agrariërs een adequate vergoeding geven voor maatschappelijke prestaties zoals landschapsonderhoud.
- De agrariër biedt streekeigen producten aan van hoogwaardige kwaliteit die op professionele wijze in de markt worden gezet.
- De landbouw staat midden in de Nederlandse samenleving en wordt alom gewaardeerd en gerespecteerd.

4 Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

1. Uit de gesprekken blijkt dat de deelnemers bijzonder trots zijn op hun regio. De deelnemers waarderen vooral het ondernemerschap van de agrariërs, hun functie als beheerder van het landschap en de belangrijke rol die zij vervullen in de sociale netwerken op het platteland.

2. Het in de toekomst directer koppelen van het GLB aan het realiseren van maatschappelijke waarden blijkt op steun te kunnen rekenen. Dit geldt vooral als het gaat om het geven van een reële vergoeding voor landschapsbeheer door de boer. Van de overheid verwacht men vooral dat zij innovatief ondernemerschap bevordert zowel in de reguliere als de verbrede landbouw.

3. Er bestaat grote waardering voor de rol die de boer speelt als beheerder van het agrarisch cultuurlandschap. Velen vinden dat de activiteiten van de boer op het gebied van landschapsbeheer gezien moeten worden als een dienst aan de samenleving. Landschap moet een economische waarde krijgen. Het is een collectief goed, waar de overheid aan mee moet betalen omdat het in het belang is van iedereen.

4. Schoon milieu en voedselveiligheid zijn belangrijke thema's waarvan de meesten vinden dat die niet via het GLB geregeld moeten worden, maar via wetgeving.

Voorstanders van koppeling van milieudoelstellingen aan het GLB vinden dat extra milieu-inspanningen van boeren vergoed moeten worden. Dit vanwege het grote belang van een schoon milieu voor het behoud van landschap en natuur en de hoge ambities van de Kaderrichtlijn Water.

5. Recreatie en dierenwelzijn zien de meeste deelnemers als een zaak van de markt. Op het gebied van dierenwelzijn is alleen het behoud van de koe in de wei vaak genoemd als een waarde die een financiële vergoeding van de overheid rechtvaardigt. Men vindt vooral dat de consument bereid moet zijn meer te betalen voor diervriendelijker geproduceerd vlees.

6. De meeste deelnemers zijn ervan overtuigd dat verdergaande schaalvergroting in de Nederlandse landbouw noodzakelijk is. Van de

overheid wordt verwacht dat zij deze ontwikkeling mogelijk maakt en gebieden niet 'op slot zet'. Ook vindt men dat de overheid en het publiek af moeten van het idee dat schaalvergroting per definitie slecht is en niet duurzaam.

7. Voor de overheid ziet men een duidelijke rol weggelegd om voorlichtings- en educatieprojecten over en door de landbouw financieel te ondersteunen. Men wil dat de consument een beter beeld krijgt van de relatie tussen landbouw en voedsel. Het feit dat kinderen uit de stad vaak niets meer van landbouw weten, wordt gezien als een uitermate zorgwekkende ontwikkeling.

8. Uit veel gesprekken blijkt dat deelnemers bijzonder trots zijn op hun streek eigen producten. Men vindt dat de overheid een rol moet hebben bij het stimuleren van een verdere professionalisering van de productie en de vermarkting van streekproducten.

Aanbevelingen

1. De deelnemers hebben aangegeven het initiatief van LNV voor deze keukentafelgesprekken bijzonder te waarderen. Ook blijkt dat er grote betrokkenheid en passie is voor de regio en de rol van de landbouw daarin. Onze aanbeveling is om bij de beleidsvoorbereiding gebruik te maken van dit enthousiasme. Stel bijvoorbeeld regionale klankbordgroepen in. Zorg vervolgens wel dat duidelijk wordt wat LNV doet met de input.

2. Er is een groot vertrouwen in de toekomst bij de nieuwe generatie boeren. Gebruik dit optimisme en de trots van de koplopers in de communicatie naar het publiek, maar ook naar collega-boeren. Deze koplopers zijn zelfbewust en staan midden in de samenleving en kunnen dienen als rolmodel.

3. Duidelijk is geworden dat er vooral draagvlak bestaat voor het belonen van de boer voor maatschappelijke waarden die zichtbaar zijn zoals het landschap en de koe in de wei. Voor de minder zichtbare zaken zoals milieu en voedselveiligheid, blijkt er minder draagvlak te zijn voor koppeling aan het GLB. In vervolgonderzoek verdient het aanbeveling om in de communicatie met de burger meer informatie te geven over de redenen van een mogelijke koppeling van het GLB met de minder zichtbare waarden.

6. Blijf investeren in educatie en publieksvoorlichting over de landbouw. Dit is cruciaal voor de maatschappelijke legitimatie van het toekomstig GLB. Laat zien dat de boer met zijn tijd mee gaat en een belangrijke rol heeft in de maatschappij. Maak daarbij gebruik van het positieve imago van de boer als beheerder van het landschap. Dit positieve imago biedt qua communicatie veel mogelijkheden. Overweeg in het kader van het GLB niet langer termen als subsidie of steun te gebruiken, maar te spreken in termen van beloning van prestaties of vergoeding voor geleverde diensten.

7. Uit sommige keukentafelgesprekken kwamen - vaak terloops - al opgedane ervaringen naar voren op lokale schaal over het koppelen van maatschappelijke waarden, zoals landschap en natuur, aan de landbouwpraktijk. Zo organiseert de natuurvereniging in Epen (Limburg) een openbare veiling van het onderhoud van landschapselementen. Bedrijven, organisaties en mogelijk overheden kunnen daar op bieden om hun maatschappelijke betrokkenheid te laten zien. Voor de agrariërs levert het waarschijnlijk een hogere vergoeding op dan de SAN-regeling nu geeft. Het zou interessant zijn om in vervolgonderzoek een aantal van deze voorbeelden verder uit te diepen en na te gaan wat hiervan geleerd kan worden voor de inrichting van het toekomstige GLB.

Bijlage I - Deelnemers gesprekken

Keukentafel- gesprek	Functie/organisatie
Epen	Melkveehouder, mini-camping Melkveehouder Melkveehouder en voorzitter Mergellandcoöperatie Ambtenaar gemeente Gulpen-Wittem VVV Zuid Limburg Directeur Rabobank Voorzitter van de Korenwolf-commissie Initiatiefnemer Bisschopsmolen
Biezenmortel	Melkveehouder, zorgboerderij Agrarisch vertegenwoordiger Dorpsraad Natuurmonumenten, communicatie Melkveehouder, voorzitter ZLTO afdeling de Leye Branding streekproducten Peningmeester overlegplatform De Duinboeren
Nederland	Biologisch melkveehouder Provincie Overijssel Gemeente Steenwijkerland Akkerbouwer Waterschap Reest en Wieden Voorzitter Recreatievereniging KopTop Bedrijfsleider C1000 Steenwijk Stichting Natuurmonumenten Gemeente Steenwijkerland
Kamerik	Melkveehouder Adviseur Voorzitter Boerengroen, ex-burgemeester van Liemeer Vice-voorzitter Agr. Natuurvereniging Den Haneker VVV Het Groene Hart Provincie Utrecht
Valthermond	Akkerbouwer Akkerbouwer, zorgboerderij

	<p>Rabobank, directeur Provincie Drenthe, statenlid Projectleider LOFAR Voorzitter RvC Avebe Burgemeester Borger-Odoorn</p>
Bedum	<p>Melkveehouder Melkveehouder Collega agrariër Externe bedrijfsadviseur Redacteur Noorderbreedte Rabobank Groningen Voormalig wethouder Winsum Adviseur toerisme Jonge agrariër</p>
Vilsteren	<p>Eigenaresse landgoed Vilsteren Biologisch melkvee- en varkensbedrijf Districtshoofd Staatsbosbeheer Theaterprogrammeur Rentmeester landgoed Vilsteren Waterschap Veld en Vecht Provincie Overijssel Wethouder Gemeente Ommen Melkveehouder, Bed & Breakfast</p>
Veenendaal	<p>Pluimveehouder, landwinkel Landschapsbeheer Utrecht Adviseur Philips Fruittuin Coöperatie Stadteland Leusder Horstee Voorzitter LTO Liniedijk Varkenshouder</p>
Nutter	<p>Melkveehouder, zorgboerderij Rabobank, agrarisch bedrijfsadviseur DLV, directeur Rundvee advies Waterschap Regge en Dinkel Voervoorlichter For Farmers VVV, ex-gemeente Tubbergen Agrariër, mini camping Logopediste</p>

Dongjum	Akkerbouwer Psychiater ABN Amro, Accountmanager agrarische sector Consultant Nuon Energie Voormalig directeur transportbedrijf Akkerbouwer, deels biologisch Ex-luchtmacht vliegbasis Leeuwarden Directeur theater Koornbeurs
---------	---

Bijlage II - Gewenste rol landbouw in 2020

Epen

- “Sterke, goed ontwikkelde melkvee-, fruitteelt- en akkerbouwbedrijven in nauwe verwevenheid met landschap, natuur en dorpsleven waarbij er een goede, eenvoudige vergoeding wordt gegeven voor de geleverde groen-blauwe diensten.”
- “Veilige voedselproducent met een economisch rendabel bedrijf passend in zijn omgeving waar de maatschappelijke omgeving met respect naar kijkt.”
- “Naast verantwoorde producent van voedingsmiddelen een goed gebruiker en beheerder van een kwalitatief en aantrekkelijk landschap in breed maatschappelijk opzicht.”
- “Melkveehouderij in het gebied met beweiding. Alle vormen van landbouw blijven mogelijk. Burgers hebben respect voor landbouw en landschap en vervuilen daardoor minder en passen zich aan.”
- “Primaire agrarische bedrijven met reële betaling voor het onderhoud van het landschap.”
- “Dat de omgeving waardering heeft en stimuleert dat agrariërs levensvatbare bedrijven hebben met respect voor landschap en milieu.”

Biezenmortel

- “Hoofdtak in de landbouw met een mogelijkheid om neveninkomsten te halen door verbreding. Verbreding die past in het gebied. Geen overdaad, dit gaat ten koste van het landschap.”
- “Verbetering van het landschap. Betere integratie van de agrarische sector in het landschap. Meer begrip kweken bij de stedeling dat natuur kwetsbaar is.”
- “Instandhouding + beheer natuur/ landschap. Plek voor stedeling om te ‘ontstressen.’”
- “Deel landschapsbeheerder, recreatie, zorg. Landbouw blijft hoofdtak.”
- “Landbouw is voedselproducent, landschapsbeheerder, educator, heeft zorgfunctie en recreatiefunctie. Dit alles op grotere schaal dan nu.”
- “Landbouw heeft zich aangepast aan vraag van omgeving en realiseert de productie, wat dat ook mag zijn.”

Nederland

- “Gezonde, concurrerende landbouw, betrouwbare overheid.”
- “Zowel voedselproducent als landschapsbeheerder. Het ene bedrijf wil zich anders ontwikkelen dan het andere bedrijf. Hier moet ruimte voor zijn en ook in de toekomst.”
- “Er is nog een aantal grootschalige bedrijven, puur op productie gericht. Maar het merendeel van de bedrijven heeft een neventaak of tweede beroep ernaast. Rietteelt is gestopt, hier en daar nog uit beheersactiviteit. Veenweidegrond is verder gezakt, veel grond is teruggegaan naar (natte) natuur. Waterberging.”
- “De landbouw zal in 2020 nog gering zijn in dit gebied (een paar grootschalig). Landbouw zal een andere rol krijgen, bijvoorbeeld natuurbeheerder.”
- “Een paar grootschalige, extensieve melkveehouderijen als drager natuur + landschap. Op veel van deze bedrijven ook neventakken. Daar is ruimte voor recreatie, zorg en educatie.”
- “Voedselproductie ingepast en met behoud van het karakteristieke landschap en natuurwaarde. Een schoon milieu.”
- “Het economisch produceren van eerlijk voedsel met inpassing in de omgeving.”
- “Ondernemer met zorg voor natuurkwaliteit die meer streekeigen hoogwaardige producten produceert (zuivel, vlees).”
- “Veilig, diervriendelijke producent in harmonie met het gewenste landschap en natuur.”

Kamerik

- “Vooraf rendabele, maatschappelijk verantwoorde voedselproductie én landschaps- en waterbeheerder. Andere functies zijn aan de ondernemer zelf om op te pakken.”
- “De bedrijven bieden een divers aanbod aan diensten. Op één boerenterrein vindt men recreatie, veeteelt of akkerbouw. De stedeling weet de weg naar het platteland te vinden om te recreëren en een bezoek op en rond de boerderij te brengen, waar men kennis opdoet van het boerenleven.”
- “Vitaal en veelzijdig. Een belangrijk deel houdt zich nog steeds bezig met primaire landbouw (schaalvergroting grondgebied). Daar kan agrarisch natuurbeheer (extensief) deel van uitmaken. Een klein deel is verbreed, naar bijv. recreatie, intensief natuurbeheer etc. Een ander klein deel heeft zich gespecialiseerd in biologisch of kaas. En een deel stopt.”

- “De landbouwer is vooral een innovatieve ondernemer, wiens inkomen vooral moet komen uit produceren van melk. Daarnaast is landschapsbeheer essentieel. Ook hier grotere bedrijven. Zeer veel in deze regio is afhankelijk van fatsoenlijke ontwatering en innovatief jonge boerenbeleid.”
- “Landbouw in dit gebied blijft primair verschaffer van voedsel, juist onder invloed van klimaat- en milieudoelstellingen. Secundair blijft de landbouw de belangrijkste beheerder van het landschap, waar dan ook via de gedachte van collectieve goederen door de samenleving voor betaald wordt.”
- “Grotendeels grondgebonden landbouw en melkveehouderij, die tevens het landschap en de natuur onderhouden. Ook de agro-toeristische tak is sterk gegroeid. Bedrijven zullen qua grootte verdubbeld zijn en qua aantal gehalveerd.”

Valthermond

- “Beheerder van het landschap waarin wij leven, waarbij ze verantwoord/ betaalbaar produceren voor mijn winkelwagentje, met voor hen voldoende inkomen.”
- “Moderne’ schone landbouw met ruimte voor recreatie en andere bedrijven (werkgelegenheid).”
- “Belangrijkste invulling van het landschap op een manier die duurzaam is en op basis van de markt voldoende rendabel.”
- “Voedselproducent, landschapsbeheerder, maatschappelijk stageadres.”
- “Goede sector waarin mensen hun geld verdienen. Minimale subsidie. (mede) Drager van het landschap, natuur. Zakelijk, veilig, sociaal. Divers gericht → verbreed.”
- “Verdere schaalvergroting met moderne bedrijven die voldoen aan maatschappelijk verantwoord ondernemen.”

Bedum

- “Diverse grootschalige grondgebonden landbouw, passend in het landschap: melkvee in de wei (gangbaar, biologisch), vleesvee/ schapen, akkerbouw met diverse gewassen. Sector die schoon produceert en eigen energie- en waterbehoefte kan dekken. Minder afhankelijk van aanvoer van buitenaf. Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen + Maatschappelijk Verantwoord Consumenten.”
- “Plezierig samenwonen op een perspectiefvol platteland waar door de landbouw hun pegels kunnen worden verdiend, waardoor

bedrijven en ondernemers in staat blijven de regio te behouden en onderhouden.”

- “Een landbouw die kan geven dat het welzijn van boer, dier en milieu goed met elkaar kunnen functioneren en kunnen voorzien in de behoeften van de medelandgenoten.”
- “Landbouw is nodig voor het behoud van het landschap. Grondgebonden.”
- “In onze regio speelt de landbouw een vergelijkbare rol van betekenis zoals nu het geval is. Mijn verwachting is dat er nog veel innovatie en optimalisatie zal plaatsvinden. Een volstrekt liberale situatie in de landbouw is hierbij niet gewenst.”
- “Ik zou al erg blij zijn als het in 2020 ongeveer zo zou zijn zoals het nu is. Dat Groningen nog steeds graanvelden heeft en je in augustus de boeren de oogst binnen ziet halen! Dat er koeien in de wei staan en dat de maren en sloten door het landschap kronkelen. En dat mensen ook kunnen genieten van het landschap, op de fiets, wandelend. En oh ja, dat er ook oog is voor ‘landschappelijk bouwen’, de schuren passend in het landschap.”
- “Sterke agrarische bedrijven, liefst - indien mogelijk - gemengd. Regionale producten, veel inzetten op behoud en herstel van cultuurhistorisch landschap (sloten, reliëf, bebouwing). Geen verdergaande schaalvergroting. Behoud en versterking agrarische bebouwing, architectonisch inpassend in landschap.”
- “Waar boeren en burgers samen genieten van hun omgeving, waar boeren gewoon hun vak kunnen uitvoeren. Waar boeren en burgers elkaar meer helpen en van dienst willen zijn. Waar financiële mogelijkheden geboden worden om het gebied te behouden zoals het hier hoort te zijn.”

Vilsteren

- “Vitale landbouw, onderhoud van het landschap wordt meegenomen in het bedrijf. Natuurterreinen worden onderdeel van het agrarisch bedrijf, worden daardoor één economische eenheid. Culturele evenementen. Hoge kwaliteit van alles.”
- “1) ‘Uitgesorteerd’ op basis van identiteit Vechtdal, 2) half of heel duurzaam en 3) modern en winstgevend/ rendabel.”
- “Producent van kwaliteitsproducten, drager van het landschap, open, toegankelijk, economisch levensvatbaar. Creatieve en ondernemende boeren.”
- “Een wei vol koeien midden in de EHS. Sterke landgoederen met een specifiek landgoedeigen invulling, waarbinnen de landbouw een

duidelijke rol heeft als landschapsbeheerder. Een enorme diversiteit aan kwalitatief goede producten met vitale boerenbedrijven.”

- “Landbouw → de bedrijven zijn op zich relatief klein, maar werken zodanig samen met elkaar, met natuurorganisaties en landgoedeigenaren, dat er grootschalig geproduceerd wordt. De productie zal hoogwaardig kwalitatief zijn, de kringloop zal regionaal gesloten zijn en naast landbouw zal de productie ook zijn: productie van biodiversiteit, flora & fauna, onthaasting, waterberging e.d.”
- “De landbouw produceert al het eten van mij en mijn burens, ik ken de herkomst en vertrouw het. Stoppen met transport over lange afstanden. De landbouw voorziet mij van elektriciteit.”
- “Innovatie, gedifferentieerde landbouw met respect voor omgeving (landschap) en een duidelijke rol voor behoud en ontwikkeling hiervan + sterke verwevenheid met andere sectoren.”
- “Landbouw blijft prominent aanwezig. Bedrijven zijn weliswaar groter, maar ook gedifferentieerder geworden. Vanwege het aantrekkelijke landschap en goed onderhouden huizen en gebouwen oefent het gebied een grote aantrekkingskracht op de recreanten. De recreatieve sector staat bekend om zijn hoge kwaliteitsniveau.”

Veenendaal

- “Belang sociale maatschappelijke bijdrage. Economische drager. Buitengebied functioneel houden.”
- “Beheerder van het buitengebied op een gezond economisch draagvlak met een belangrijke rol in de voedselvoorziening.”
- “Duurzame en actieve landbouw (zowel primair als met neventakken) waardoor een levendig platteland en een gezonde dorpsgemeenschap bestaat.”
- “Goedkoopste beheerder van een kwalitatief goed buitengebied.”
- “Platteland als contramale van de stad in al zijn facetten: voedsel (ook voor de wereldmarkt), natuur & landschap, zorg, gemeenschap, educatie, recreatie & verblijf → 50% van de Nederlandse leefbaarheid.”
- “Volgens mij zijn we op de goede weg, maar het moet nog beter. De maatschappij moet naast de boer komen te staan en niet tegenover elkaar.”
- “Mijn wens is een gemengd bedrijf met akkerbouw en veehouderij en is ingepast in een goed onderhouden omgeving. Deze wens zal niet uitkomen overigens.”

Nutter

- “Evenwichtige combinatie van agrarische sector en recreatieve activiteiten waardoor het behoud van het landschap gewaarborgd wordt.”
- “Producent van hoogwaardig voedsel en een beheerder van een schitterend landschap.”
- “Voedselproducent, beheer/behoud landschap/landbouw, waar mogelijk waterbeheer (kwalitatief en kwantitatief) en het bieden van beleving, educatie en zorg.”
- “Nog steeds als een zeer betrouwbare marktgerichte speler in het Twentse landschap.”
- “Landschapbeheerder met verantwoorde voedselproductie, een maatschappelijke acceptatie van compensatie voor boven noodzakelijke wettelijke verzinsels en duurzame productie.”
- “Producent van voedsel (betaalbaar en goed betaald voedsel) en beheerder van het landschap.”
- “Producent van hoog kwalitatief voedsel en in stand houden van het landschap.”
- “Een commercieel volwaardige voedselproductie activiteit, die zorg draagt voor haar productiemiddelen en haar omgeving.”

Dongjum

- “Leverancier van hoogwaardig uitgangsmateriaal, pootgoed, zaaizaden afgewisseld met natuur, recreatie, welzijn. Export van kennis.”
- “Landbouw heeft sinds eeuwen een hele grote rol gespeeld in de economie en dit moet in 2020 nog zo zijn. Verstedelijking moet gereguleerd worden en de landbouw zo weinig mogelijk belemmerd. Vrij ondernemerschap, vakmanschap en goed management moeten in de komende jaren garant staan voor deze ontwikkeling. Zo weinig mogelijk landbouwreguleringen.”
- “Een belangrijke speler op mondiaal niveau ter leniging van het voedselvraagstuk in de wereld en mede daardoor ook inhoudgevend aan de armoedebestrijding.”
- “Voorlichtende rol naar consumenten, burgers. No farmer - no food. Regionale herkenbaarheid. Differentiatie. Educatief. Landschapsbeheer(= onderhoud en ontwikkeling). Kenniscentrum.”
- “Blijft: landschapbeheerder, voedselproducent. Wordt: exporteur van technologie, heeft rol in oplossing van het wereldvoedselprobleem.”

- Voedsel-, energie en landschapsproducent. Recyclingbedrijf van voedsel en energie. Meer regionale economie.”
- “Schone en veilige voedselproductie waarbij met name gekeken wordt naar restproducten in het kader van biomassa, waarbij de boer door de overheid betaald wordt om de bermen in het kader van biomassaproductie voorzichtig te onderhouden.”
- “Zal vanwege de structuur van het gebied een prominente rol in 2020 spelen. Ondernemerschap en vakmanschap zullen van een hoog niveau zijn, zodat er op een volwaardige manier op de markt geopereerd kan worden. Voorts zal er in 2020 sprake zijn van een verdergaande schaalvergroting en een sterke innovatie.”
- “Voortrekkersrol met betrekking tot milieuverbeteringen. Meer plaats voor recreatie. Actief met imagoverbetering.”